

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

БРУССО Павло Михайлович

**Вплив фінансової грамотності на оптимізацію витрат
домогосподарств в Україні/**

**The impact of financial literacy household spending
optimization in Ukraine**

спеціальність: 015 039 – Професійна освіта
освітньо-професійна програма – Фінансова грамотність

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ПОФГзм-21
П. М. Бруссо

Науковий керівник:
д.е.н., доцент, А. А. Сидорчук

Кваліфікаційну роботу допущено до захисту:

" __ " _____ 2026 р.

Завідувач кафедри
_____ **А. І. Крисоватий**

ТЕРНОПІЛЬ - 2026

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи фінансової грамотності та управління витратами домогосподарств.....	6
1.1. Економічна сутність фінансової грамотності та її роль у поведінці домогосподарств.....	6
1.2. Теоретичні засади формування та оптимізації витрат домогосподарств.....	12
Розділ 2. Аналіз стану фінансової грамотності та витрат домогосподарств в Україні.....	19
2.1. Оцінка рівня фінансової грамотності населення України.....	19
2.2. Структура та динаміка витрат домогосподарств в Україні.....	27
Розділ 3. Напрями підвищення фінансової грамотності та оптимізації витрат домогосподарств.....	35
3.1. Взаємозв'язок фінансової грамотності та ефективності управління витратами домогосподарств.....	35
3.2. Інституційні та освітні механізми підвищення фінансової грамотності населення.....	40
Висновки.....	46
Список використаних джерел.....	50

ВСТУП

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується високим рівнем невизначеності, посиленням макроекономічних дисбалансів, інфляційними процесами, трансформацією ринку праці та зростанням фінансових ризиків для населення. У таких умовах домогосподарства виступають не лише базовими суб'єктами економічної системи, але й ключовими носіями фінансової поведінки, від ефективності якої значною мірою залежить стабільність як індивідуального добробуту, так і фінансової системи держави в цілому. Одним із визначальних чинників раціоналізації фінансових рішень є рівень фінансової грамотності населення.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів, зростання вартості життя та підвищення боргового навантаження проблема оптимізації витрат домогосподарств набуває особливої ваги. Недостатній рівень фінансової грамотності призводить до неефективного розподілу доходів, ірраціональної структури витрат, низького рівня заощаджень та підвищеної фінансової вразливості населення. Водночас розвиток фінансової освіти та формування фінансової культури створюють передумови для підвищення якості фінансових рішень, оптимізації споживчої поведінки та забезпечення довгострокової фінансової стійкості домогосподарств.

Теоретичне підґрунтя дослідження базується на положеннях класичної та поведінкової економіки, які пояснюють механізми прийняття фінансових рішень в умовах обмеженої раціональності, інформаційної асиметрії та когнітивних викривлень. Науковими розробками та дослідженнями з питань формування фінансової обізнаності та фінансової грамотності громадян, а також оптимізації витрат домогосподарств займалися такі вітчизняні вчені: О. Димченко, О. Жихор, С. Качула, Т. Кізима, С. Коваль, О. Комарова, А. Кузнєцова, В. Лавренюк, Н. Приказюк, Ю. Семененко, І. Сидор, А. Сидорчук, Т. Смовженко, С. Юрій тощо. Однак, вивченню цієї проблематики у контексті підвищення рівня фінансової грамотності молодого покоління через систему закладів вищої освіти

приділено мало уваги. Проблематика фінансової грамотності та її впливу на економічну поведінку населення є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Водночас питання взаємозв'язку фінансової грамотності та оптимізації витрат домогосподарств в Україні потребують подальшого поглибленого аналізу з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів та поведінкових аспектів.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад та розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення як інструменту оптимізації витрат домогосподарств в Україні.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- розкрити економічну сутність фінансової грамотності та її вплив на фінансову поведінку домогосподарств;
- дослідити теоретичні основи формування витрат домогосподарств та підходи до їх оптимізації;
- здійснити аналіз сучасного рівня фінансової грамотності населення України;
- проаналізувати структуру та динаміку витрат домогосподарств;
- оцінити взаємозв'язок між рівнем фінансової грамотності та ефективністю управління витратами;
- обґрунтувати напрями підвищення фінансової грамотності та вдосконалення механізмів оптимізації витрат.

Об'єктом дослідження є процес формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних і практичних аспектів впливу фінансової грамотності на оптимізацію витрат домогосподарств.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, зокрема: аналіз і синтез, узагальнення, порівняння, статистичний аналіз, економіко-математичні методи, а також поведінковий підхід до дослідження фінансових рішень.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованих рекомендацій органами державної влади, освітніми установами та фінансовими інституціями з метою підвищення рівня фінансової грамотності населення, покращення структури витрат домогосподарств та зміцнення їх фінансової стійкості.

Таким чином, дослідження впливу фінансової грамотності на оптимізацію витрат домогосподарств є важливим як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки сприяє формуванню ефективної моделі фінансової поведінки населення в умовах сучасних економічних викликів.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення кваліфікаційної роботи знайшли своє відображення у публікаціях авторів на тему: «Інтеграція фінансової грамотності в професійну та неперервну освіту: інноваційні підходи та інструменти» та «Моніторинг рівня фінансової грамотності населення в Україні», розміщених у збірниках наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія за результатами науково-практичних конференцій.

Кваліфікаційна робота викладена на 56 сторінках машинописного тексту, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, містить 2 таблиці і 6 рисунків, у списку використаних джерел нараховується 65 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Економічна сутність фінансової грамотності та її роль у поведінці домогосподарств

Фінансову грамотність доцільно розглядати як складне, багатовимірне явище, що перебуває на перетині фінансів домогосподарств, поведінкової економіки, економічної соціології та теорії людського капіталу. У сучасній науковій літературі фінансова грамотність уже не трактується лише як сума елементарних знань про гроші, проценти чи інфляцію. Її дедалі частіше інтерпретують як інтегровану здатність індивіда орієнтуватися у фінансовому середовищі, оцінювати наслідки альтернативних рішень, контролювати власну споживчу поведінку та приймати обґрунтовані рішення щодо доходів, витрат, заощаджень, кредитування й інвестування. Саме тому в економічному змісті фінансової грамотності поєднуються когнітивний, прикладний, поведінковий і цільовий компоненти, а її кінцевим результатом виступає не просто поінформованість, а підвищення фінансового добробуту особи й домогосподарства [8].

Найбільш уживаною в міжнародній практиці є позиція OECD, відповідно до якої фінансова грамотність розуміється як поєднання фінансової обізнаності, знань, навичок, ставлень і поведінки, необхідних для ухвалення обґрунтованих фінансових рішень та досягнення індивідуального фінансового добробуту [9]. Важливо, що в цій дефініції фінансова грамотність не зводиться ні до знань, ні до навичок окремо, вона розглядається як цілісна здатність, орієнтована на практичний результат. OECD/INFE також використовує поняття фінансової грамотності через три базові виміри: знання, поведінку та ставлення, що стало основою міжнародних порівняльних вимірювань і національних опитувань, зокрема в Україні [2].

Суттєвий внесок у концептуалізацію поняття зробила S. Huston, яка наголошувала, що фінансова грамотність має щонайменше дві принципові площини: розуміння фінансової інформації та здатність її застосовувати [12]. У такому підході фінансові знання виступають лише складовою більш комплексної системи, тоді як власне грамотність передбачає використання знань у реальних життєвих ситуаціях. Ця позиція є методологічно важливою, оскільки дозволяє відмежувати декларовану поінформованість від реальної компетентності в управлінні особистими фінансами.

D. Remund, узагальнюючи наукові підходи, звернув увагу на відсутність єдиної дефініції фінансової грамотності та запропонував розглядати її через п'ять груп ознак: знання фінансових понять, уміння комунікувати з фінансових питань, здатність управляти особистими фінансами, навички прийняття фінансових рішень і впевненість у довгостроковому плануванні майбутніх фінансових потреб [6]. Сильна сторона цього підходу полягає в тому, що він переводить дискусію з площини вузького тестування знань у площину реально функціональної фінансової поведінки.

A. Lusardi та O. Mitchell розглядають фінансову грамотність як специфічну форму людського капіталу, інвестування в яку підвищує якість фінансових рішень протягом життєвого циклу [7]. Такий підхід зміщує акцент із суто освітнього аспекту на економічну результативність. Фінансова грамотність розглядається як ресурс, що впливає на заощадження, боргову поведінку, участь у фінансових ринках, пенсійне планування та, ширше, на добробут і майнову нерівність. У цьому контексті її економічна сутність розкривається через здатність знижувати трансакційні помилки, обмежувати втрати від нерациональних рішень та підвищувати адаптивність домогосподарств до фінансових ризиків.

Поряд із цим у науковому дискурсі існує і ширший підхід, представлений, зокрема, Світовим банком, де в центрі уваги перебуває вже не лише фінансова грамотність, а фінансова спроможність (*financial capability*) [34].

У цій логіці здатність діяти у власних фінансових інтересах залежить не тільки від знань, ставлень, навичок і поведінки, а й від соціально-економічних умов, доступу до фінансових послуг, якості інституційного середовища та можливостей практичного використання набутих компетенцій. Такий підхід важливий для аналізу домогосподарств, адже однаковий рівень знань не завжди трансформується в однаково ефективну поведінку за умов нерівного доходу, різного доступу до цифрових сервісів чи неоднакового рівня захисту прав споживачів фінансових послуг. Саме тут виникають основні дискусійні моменти щодо змісту фінансової грамотності.

По-перше, в науці немає повної єдності стосовно того, чи слід ототожнювати фінансову грамотність із фінансовими знаннями. Підхід Huston [12] переконливо показує, що таке ототожнення є надмірним спрощенням, оскільки знання без практичного застосування не гарантують раціональної поведінки.

По-друге, дискусійним є питання, чи потрібно включати до структури фінансової грамотності ставлення й поведінку. Позиція OECD [2] відповідає ствердно, адже саме ставлення до грошей, схильність до планування, терплячість, самоконтроль і звички витрачання багато в чому визначають фінансовий результат. Проте така широка дефініція ускладнює вимірювання, оскільки поєднує в одному понятті і потенціал особи, і фактичні поведінкові прояви.

По-третє, триває дискусія щодо меж між фінансовою грамотністю, фінансовою освітою та фінансовою спроможністю. Якщо фінансова освіта є процесом набуття компетенцій, то фінансова грамотність є результатом цього процесу, а фінансова спроможність відображає можливість реалізувати набуті компетенції в конкретному інституційному середовищі.

По-четверте, неоднозначними залишаються оцінки ефективності програм фінансової освіти. Навіть за визнання важливості фінансової грамотності емпіричні результати щодо стійких поведінкових змін після освітніх інтервенцій залишаються змішаними. Для поведінки домогосподарств фінансова грамотність

має системоутворююче значення, оскільки саме на її основі формується повсякденна логіка фінансових рішень. Йдеться насамперед про здатність домогосподарства складати бюджет, розмежовувати необхідні та дискреційні витрати, порівнювати ціну і вартість фінансових продуктів, контролювати боргове навантаження, формувати резервні заощадження, планувати великі покупки та оцінювати ризики довгострокових рішень.

За логікою OECD/INFE [8], вищий рівень фінансової грамотності пов'язаний із кращим контролем над фінансовими ресурсами, уважнішим ставленням до витрат, готовністю до фінансових шоків та довгостроковим плануванням. Емпіричні джерела літератури [15] також пов'язують фінансову грамотність із кращим управлінням боргом, більшою ймовірністю заощаджень, участі у фінансових ринках та диверсифікації активів. У контексті України ця проблематика набуває особливої ваги.

Загальнонаціональне дослідження, проведене за методологією OECD у співпраці з НБУ [34], прямо пов'язує фінансову грамотність із такими практиками, як бюджетування, заощадження, управління боргами, довгострокове фінансове планування та вибір фінансових продуктів. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року [33] виходить із того, що підвищення фінансової обізнаності має сприяти зростанню впевненості під час ухвалення рішень і формуванню раціональної фінансової поведінки. Це означає, що для українських домогосподарств фінансова грамотність повинна розглядатися не як факультативна освітня перевага, а як передумова фінансової стійкості в умовах інфляційного тиску, воєнних ризиків, нестабільності доходів і зростання складності фінансових сервісів.

На нашу думку, фінансову грамотність доцільно визначати як інтегровану соціально-економічну характеристику домогосподарства або індивіда, що відображає рівень фінансових знань, навичок їх практичного застосування, поведінкових установок і здатності приймати виважені рішення щодо управління доходами, витратами, заощадженнями, боргами та ризиками з метою забезпечення поточної фінансової рівноваги й довгострокового добробуту. Така

позиція поєднує сильні сторони підходів OECD, Huston, Remund і концепції financial capability, але водночас уникає надмірного звуження поняття до тестових знань.

У межах дослідження поведінки домогосподарств зазначене є особливо важливим, оскільки «...економічно вагомим є не саме володіння інформацією, а її трансформація у практики раціонального споживання, бюджетної дисципліни, фінансового самоконтролю та адаптації до ризику. Саме тому роль фінансової грамотності в поведінці домогосподарств слід розглядати як базовий регулятор фінансової поведінки, що опосередковує зв'язок між доходами домогосподарства та фактичними результатами їх використання» [51, с. 93].

Поведінкові аспекти фінансових рішень домогосподарств формують важливий напрям сучасних економічних досліджень, що розвивається в межах поведінкової економіки. На відміну від класичної економічної теорії, яка виходить із припущення про повну раціональність економічних агентів, поведінковий підхід доводить, що фінансові рішення домогосподарств часто формуються під впливом психологічних, емоційних та соціальних чинників [23; 4]. Це означає, що індивіди не завжди діють як «раціональні максимізатори корисності», а їхня поведінка характеризується обмеженою раціональністю, інерційністю мислення та схильністю до систематичних помилок.

У цьому контексті фінансова поведінка домогосподарств є результатом взаємодії когнітивних процесів, індивідуальних установок, рівня фінансової грамотності та зовнішнього інформаційного середовища. Домогосподарства приймають рішення щодо споживання, заощаджень, кредитування чи інвестування не лише на основі об'єктивних економічних параметрів, але й під впливом евристик, тобто спрощених правил мислення, які дозволяють швидко оцінювати ситуацію, проте можуть призводити до викривлень у сприйнятті ризику та доходності.

Одним із ключових теоретичних підґрунть такого підходу є теорія перспектив, розроблена Даніелем Канеманом та Амосом Тверські [3]. Вона демонструє, що люди оцінюють фінансові результати не в абсолютних

величинах, а відносно певної «точки відліку», причому втрати психологічно сприймаються значно сильніше, ніж еквівалентні виграші. Це явище отримало назву «ефект уникнення втрат» і має безпосередній вплив на поведінку домогосподарств.

Зокрема, цей ефект проявляється у небажанні домогосподарств реалізовувати збиткові активи, навіть якщо це економічно доцільно, або у надмірній обережності щодо інвестиційних рішень. У сфері споживання це може призводити до відкладання важливих витрат або, навпаки, до нерационального утримання неефективних фінансових зобов'язань. У результаті структура витрат домогосподарств формується не оптимально, а під впливом психологічного дискомфорту, пов'язаного з фіксацією втрат.

Іншим поширеним когнітивним викривленням є «ефект стадності», або *herd behavior*, що проявляється у схильності індивідів наслідувати поведінку інших економічних агентів [14]. У контексті домогосподарств це означає, що рішення про витрати, інвестиції чи заощадження часто приймаються не на основі власного аналізу, а під впливом соціального оточення, медіа або домінуючих інформаційних переконань. Така поведінка може спричиняти як надмірне споживання (наприклад, орієнтація на «статусні» витрати), так і участь у фінансових «бульбашках».

Поряд з тим, важливу роль відіграють інші поведінкові ефекти, зокрема:

- ефект якорування (орієнтація на початкову інформацію при прийнятті рішень);
- надмірна впевненість (переоцінка власних фінансових знань і можливостей);
- короткостроковий горизонт планування (пріоритет поточного споживання над майбутніми вигодами);
- інформаційні каскади (прийняття рішень на основі поведінки інших без перевірки інформації) [11].

Сукупний вплив цих факторів формує специфічну модель фінансової поведінки домогосподарств, яка часто відхиляється від раціональної. Це

проявляється у неефективному бюджетуванні, низькому рівні заощаджень, високій залежності від споживчого кредитування та недостатній диверсифікації фінансових активів. В умовах економічної нестабільності такі поведінкові викривлення посилюються, що підвищує фінансову вразливість домогосподарств [46, с. 798].

Водночас фінансова грамотність виступає ключовим інструментом пом'якшення негативного впливу когнітивних викривлень. Вона сприяє формуванню критичного мислення, підвищує здатність аналізувати фінансову інформацію та приймати більш зважені рішення. Однак навіть за наявності достатнього рівня знань поведінкові фактори повністю не зникають, що обумовлює необхідність поєднання освітніх заходів із поведінковими інтервенціями (наприклад, «підштовхування» — nudging) у фінансовій політиці.

Таким чином, поведінкові аспекти фінансових рішень домогосподарств відображають складну взаємодію раціональних і ірраціональних чинників, де когнітивні викривлення відіграють системну роль у формуванні структури витрат і фінансових стратегій. Їх урахування є необхідною передумовою для розроблення ефективних механізмів підвищення фінансової грамотності та оптимізації витрат домогосподарств.

1.2. Теоретичні засади формування та оптимізації витрат домогосподарств

Теоретичні засади формування та оптимізації витрат домогосподарств ґрунтуються на поєднанні класичних положень мікроекономічної теорії, сучасних концепцій поведінкової економіки та емпіричних досліджень фінансової поведінки населення. Витрати домогосподарств є сукупністю грошових ресурсів, спрямованих на задоволення матеріальних і нематеріальних потреб, а також виконання фінансових зобов'язань. Вони є «ключовим елементом кругообігу доходів і витрат в економіці та виконують не лише

функцію забезпечення життєдіяльності, але й формують платоспроможний попит, що визначає динаміку макроекономічного розвитку країни» [24].

Витрати домогосподарств є складною економічною категорією, що відображає процес використання фінансових ресурсів індивідів і сімей з метою задоволення потреб, виконання зобов'язань та забезпечення відтворення життєдіяльності. Їх економічна сутність полягає у перерозподілі отриманого доходу між поточним споживанням, заощадженнями та іншими фінансовими рішеннями, що формують індивідуальний добробут і водночас впливають на макроекономічні процеси. З огляду на багатофакторну природу, витрати домогосподарств доцільно розглядати з різних наукових підходів, що дозволяє глибше розкрити їх зміст і функціональне призначення (див. рис. 1.1).

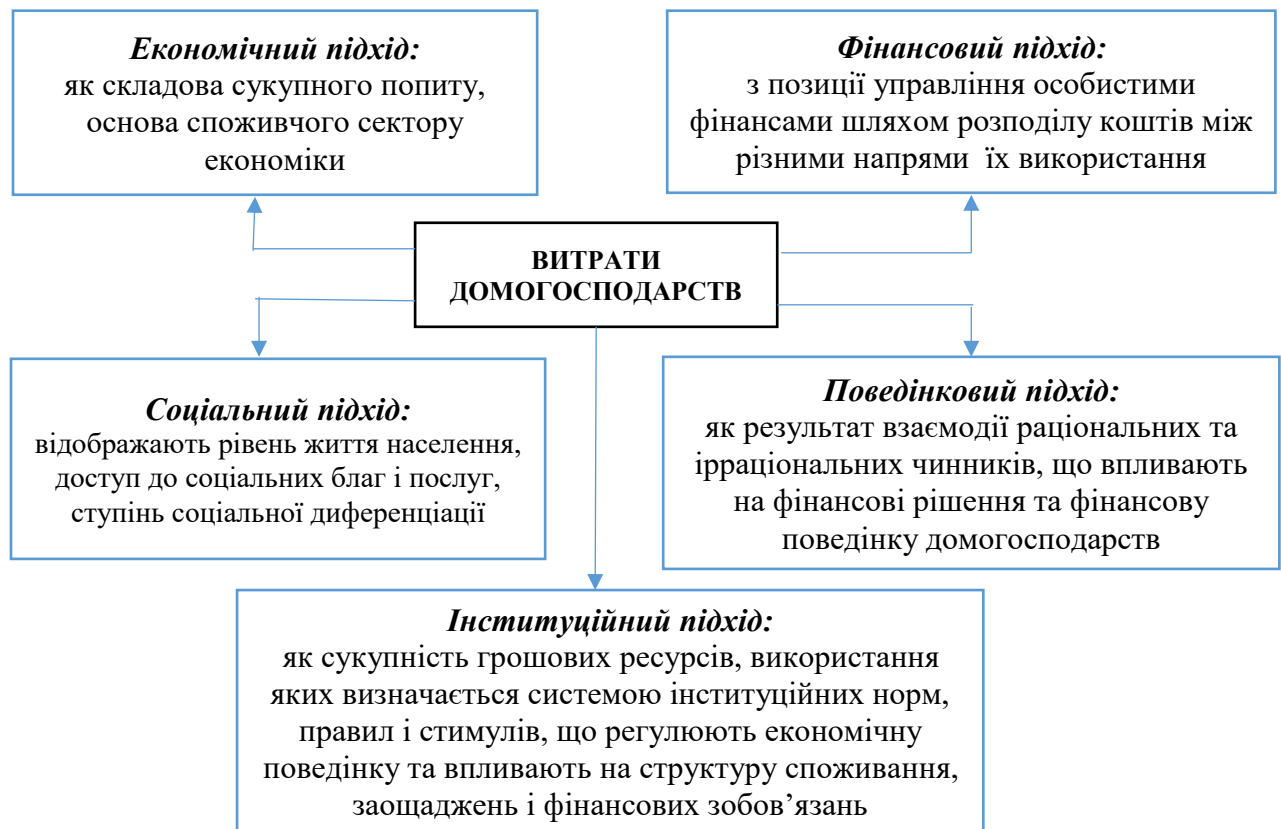

Рис. 1.1. Підходи до визначення витрат домогосподарств

Примітка. Складено автором

З економічного підходу витрати домогосподарств виступають складовою сукупного попиту, формуючи основу споживчого сектору економіки. Вони визначають обсяги виробництва, структуру пропозиції товарів і послуг, а також темпи економічного зростання. У цьому контексті витрати розглядаються як

функція доходу, що підтверджується класичними моделями споживання, зокрема гіпотезою постійного доходу та гіпотезою життєвого циклу [32; 65]. Зміна рівня доходів безпосередньо впливає на структуру витрат, що проявляється, зокрема, у дії закону Енгеля.

Фінансовий підхід до визначення витрат домогосподарств є елементом управління особистими фінансами, що відображає процес розподілу грошових потоків між різними напрямками використання. У цьому аспекті вони пов'язані з бюджетуванням, фінансовим плануванням, контролем за доходами і витратами, а також із формуванням заощаджень і фінансових резервів. Раціональна структура витрат забезпечує фінансову стійкість домогосподарства, знижує ризик надмірного боргового навантаження та підвищує здатність до адаптації в умовах економічної нестабільності [59].

З позиції соціального підходу витрати домогосподарств відображають рівень життя населення, доступ до соціальних благ і послуг, а також ступінь соціальної диференціації. Структура витрат є індикатором добробуту, оскільки частка витрат на базові потреби (харчування, житло) у бідніших домогосподарств є значно вищою, ніж у заможніших. Водночас витрати на освіту, охорону здоров'я та культурний розвиток виступають чинниками формування людського капіталу.

З позиції поведінкової економіки витрати домогосподарств є результатом складної взаємодії раціональних і ірраціональних чинників. Вони формуються під впливом психологічних установок, когнітивних викривлень, соціального середовища та інформаційних сигналів [62]. У цьому контексті витрати можуть відхилятися від оптимальних значень через ефект стадності, надмірну впевненість або короткострокову орієнтацію, що обмежує можливості накопичення заощаджень і підвищує фінансові ризики.

Інституційний підхід до визначення витрат домогосподарств ґрунтується на тому, що їх обсяг, структура та напрями використання формуються під впливом інституційного середовища, яке включає державну політику, правові норми, податкову систему, соціальні стандарти, рівень розвитку фінансових

ринків та доступ до фінансових послуг [49; 56]. У цьому контексті витрати домогосподарств розглядаються не лише як результат індивідуального вибору, а як функція взаємодії економічних агентів з формальними та неформальними інститутами, що задають правила та обмеження фінансової поведінки. Інституційно витрати домогосподарств можна визначити як сукупність грошових ресурсів, використання яких детермінується системою інституційних норм, правил і стимулів, що регулюють економічну поведінку та впливають на структуру споживання, заощаджень і фінансових зобов'язань.

Витрати домогосподарств класифікуються за різними ознаками, серед яких найбільш поширеними є: функціональне призначення, регулярність здійснення, ступінь необхідності та еластичність щодо доходів (див. рис. 1.2). Класифікація витрат дозволяє систематизувати їх і забезпечити аналітичну оцінку. Згідно з методологією статистичних органів і міжнародних стандартів, зокрема Системи національних рахунків, виділяють споживчі витрати (на харчування, житло, транспорт, освіту, охорону здоров'я тощо), обов'язкові платежі (податки, внески, комунальні послуги), витрати на обслуговування боргу, а також заощадження як відкладене споживання [14].

За економічним змістом виділяють споживчі витрати, обов'язкові платежі та заощадження. Споживчі витрати спрямовані на задоволення поточних потреб, обов'язкові платежі включають податки, страхові внески, оплату комунальних послуг, тоді як заощадження відображають відкладене споживання та формують фінансову базу майбутніх витрат.

За ступенем необхідності витрати поділяються на необхідні та дискреційні. Необхідні витрати забезпечують базові потреби домогосподарства, тоді як дискреційні пов'язані з додатковим споживанням і можуть змінюватися залежно від доходів і пріоритетів. За регулярністю здійснення виділяють постійні та змінні витрати. Постійні витрати мають стабільний характер (наприклад, оренда житла, комунальні платежі), тоді як змінні залежать від обсягів споживання та можуть варіюватися у короткостроковому періоді.

Рис. 1.2. Класифікація витрат домогосподарств та їх види

Примітка. Складено за даними [14; 49; 56]

За терміном здійснення витрати поділяються на короткострокові (поточні) та довгострокові (інвестиційні). Останні включають витрати на освіту, нерухомість, розвиток бізнесу та інші вкладення, що формують майбутній дохід. За джерелами фінансування витрати можуть здійснюватися за рахунок власних доходів або залучених коштів, зокрема кредитів. Це дозволяє оцінити рівень фінансової незалежності домогосподарства та ступінь його боргового навантаження.

За еластичністю щодо доходу витрати поділяються на еластичні та нееластичні. Нееластичні витрати (наприклад, на харчування) змінюються

повільніше порівняно зі зміною доходів, тоді як еластичні (витрати на відпочинок, розваги) більш чутливі до змін доходів.

Таким чином, витрати домогосподарств є багатогранною економічною категорією, що відображає не лише процес споживання, але й рівень фінансової культури, соціального розвитку та інституційного середовища. Їх класифікація за різними ознаками дозволяє здійснювати комплексний аналіз фінансової поведінки населення та формувати ефективні механізми оптимізації витрат у сучасних умовах.

Теоретичне осмислення процесу формування витрат домогосподарств базується на моделях споживчої поведінки. Класична економічна теорія, представлена працями І. Фішера та М. Фрідмана, розглядає споживання як функцію доходу, при цьому ключову роль відіграють міжчасовий вибір та очікування щодо майбутніх доходів. Зокрема, гіпотеза постійного доходу М. Фрідмана стверджує, що домогосподарства орієнтуються не на поточний, а на очікуваний довгостроковий дохід, згладжуючи споживання у часі [65]. Подібну ідею розвиває гіпотеза життєвого циклу Ф. Модільяні, відповідно до якої індивіди планують витрати з урахуванням усіх етапів життя, забезпечуючи баланс між споживанням і заощадженнями [32].

Водночас сучасні дослідження доводять обмеженість класичних моделей, оскільки вони не враховують психологічних і поведінкових чинників. Поведінкова економіка доповнює традиційні підходи, акцентуючи увагу на впливі когнітивних викривлень, емоцій та соціального контексту на фінансові рішення. Зокрема, теорія перспектив Д. Канемана і А. Тверські пояснює, чому домогосподарства можуть приймати нераціональні рішення щодо витрат, переоцінюючи втрати та недооцінюючи майбутні вигоди [3]. Крім того, концепція гіперболічного дисконтування демонструє схильність індивідів надавати перевагу поточному споживанню на шкоду майбутньому, що обмежує можливості накопичення заощаджень [5].

Формування структури витрат домогосподарств визначається комплексом економічних, соціальних та інституційних чинників. Ключовим серед них є

рівень доходів, який безпосередньо впливає на обсяг і структуру споживання. Зі зростанням доходів змінюється структура витрат відповідно до закону Енгеля: частка витрат на харчування зменшується, тоді як зростає частка витрат на послуги, освіту та розвиток [1]. Важливим фактором є також інфляція, яка впливає на купівельну спроможність населення та змушує домогосподарства переглядати структуру витрат, часто скорочуючи дискреційні витрати. Соціальні стандарти, культурні норми та рівень урбанізації також відіграють суттєву роль, формуючи споживчі пріоритети та моделі поведінки.

У сучасних умовах особливого значення набуває концепція раціоналізації та оптимізації витрат домогосподарств. Її сутність полягає у досягненні максимально можливого рівня задоволення потреб за обмежених фінансових ресурсів шляхом ефективного розподілу доходів між споживанням, заощадженнями та інвестиціями [25, с.71]. Оптимізація витрат передбачає використання інструментів фінансового планування, бюджетування, контролю витрат, а також прийняття обґрунтованих рішень щодо кредитування та інвестування. У цьому контексті важливу роль відіграє фінансова грамотність, яка підвищує здатність домогосподарств аналізувати фінансову інформацію, оцінювати альтернативні варіанти використання ресурсів та мінімізувати ризики.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка рівня фінансової грамотності населення України

Оцінка рівня фінансової грамотності населення України здійснюється на основі поєднання національних емпіричних досліджень та міжнародних порівняльних методик, що дозволяє визначити не лише абсолютні значення показників, але й позицію України у глобальному вимірі. Методологічною основою більшості сучасних оцінок є підхід, розроблений OECD, зокрема в межах мережі OECD/INFE, відповідно до якого фінансова грамотність вимірюється як інтегральний показник, що включає фінансові знання, фінансову поведінку та фінансові установки [63]. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити здатність населення приймати обґрунтовані фінансові рішення та досягати фінансового добробуту.

В Україні одним із ключових емпіричних джерел є дослідження, проведені Національний банк України у співпраці з міжнародними партнерами за методологією OECD. Зокрема, результати загальнонаціонального опитування свідчать, що рівень фінансової грамотності українців залишається відносно низьким у порівнянні з країнами Європейського Союзу. Інтегральний показник фінансової грамотності формується за рахунок трьох компонентів: знань, поведінки та установок, причому найслабшими є саме поведінкові аспекти, що проявляються у недостатньому рівні довгострокового фінансового планування, низькій схильності до заощаджень та обмеженому використанні фінансових інструментів.

За результатами дослідження, проведеного у 2021 році [63], середній бал фінансової грамотності в Україні становив близько 12,3 із 21 можливого, що є нижчим за середній показник країн OECD, який перевищує 13 балів (див. рис. 2.1).

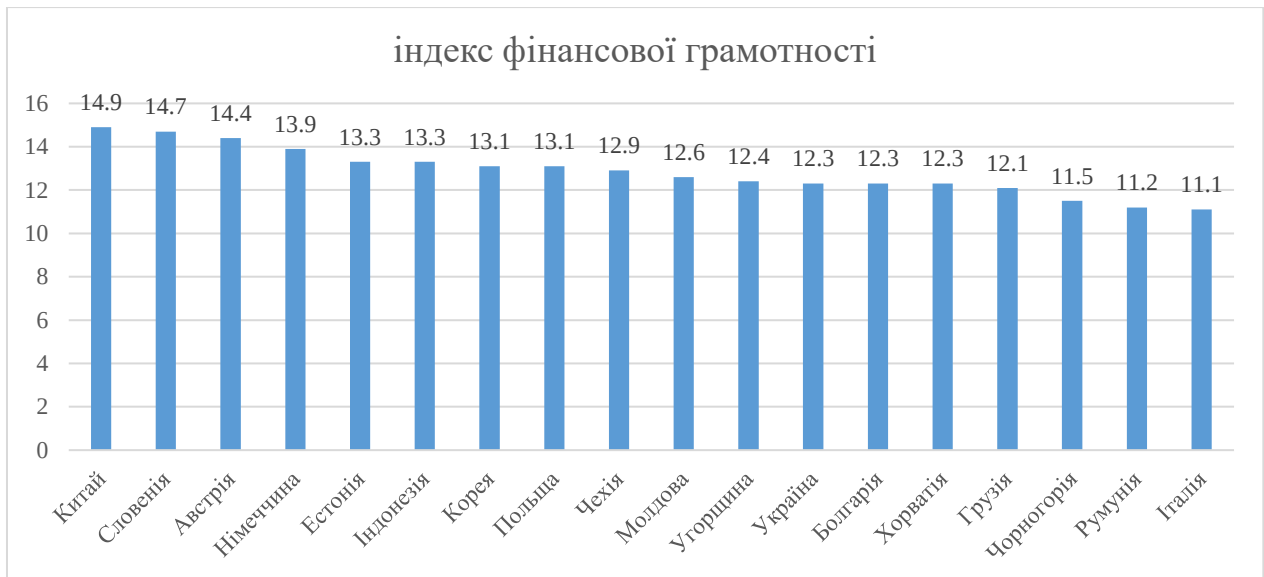

Рис. 2.1. Індекс рівня фінансової грамотності населення в окремих країнах світу та в Україні (за методологією OECD) [63]

Передусім, варто відзначити, що значення індексу варіюється в діапазоні приблизно від 11 до майже 15 балів, що свідчить про відносно невеликий, але суттєвий розрив між країнами. Найвищі показники демонструють розвинені економіки, зокрема країни Північної Європи. Лідером є країна з показником близько 14,9 бала, за нею йдуть інші розвинені держави з рівнем понад 14 балів. Це свідчить про високий рівень фінансової культури, ефективну систему фінансової освіти та розвинену інституційну інфраструктуру.

Україна на цьому фоні має індекс на рівні 12,3 бала, що розміщує її у нижній частині рейтингу, але не на останніх позиціях. Вона перебуває приблизно на одному рівні з такими країнами, як Болгарія та Хорватія, і випереджає окремі країни, зокрема Румунію та Італію. Це дозволяє зробити висновок, що рівень фінансової грамотності в Україні є середнім серед країн із перехідною економікою, але суттєво поступається країнам - лідерам.

Важливою аналітичною особливістю є те, що різниця між Україною та країнами-лідерами становить приблизно 2–2,5 бала. З огляду на те, що максимальне значення індексу становить 21 бал, цей розрив є значущим і відображає системні проблеми у сфері фінансової освіти, поведінки та фінансового вибору населення.

Більшість країн Центральної та Східної Європи мають близькі значення індексу (у межах 12–13 балів), що свідчить про спільні структурні проблеми: недостатній рівень фінансової культури, обмежене використання фінансових інструментів, низьку довіру до фінансових інституцій. Україна вписується у цю групу, що підтверджує її належність до країн із трансформаційною економікою. Найнижчі значення індексу (близько 11–11,5 бала) характерні для окремих європейських країн, що вказує на те, що проблема фінансової грамотності є актуальною навіть у межах Європи і не обмежується лише країнами з нижчим рівнем доходів.

За результатами дослідження 2021 року інтегральний індекс фінансової грамотності українців становив 12,3 бала із 21 можливого, що нижче рекомендованого рівня OECD (14 балів). При цьому структура індексу є нерівномірною: фінансові знання оцінені на рівні близько 4,0 бала з 7, фінансова поведінка — 6,0 з 9, тоді як фінансове ставлення є найслабшим компонентом — близько 2,3 з 5. Це свідчить про те, що проблема фінансової грамотності в Україні полягає не лише у недостатніх знаннях, але й у відсутності довгострокової фінансової орієнтації та культури заощаджень.

У 2023–2025 роках з'явилися нові дані, які доповнюють загальну картину, хоча повноцінного повторного вимірювання інтегрального індексу дорослого населення ще не проведено. Зокрема, згідно з даними Flash Eurobarometer 525 (2023) [20], лише 26% населення ЄС демонструють високий рівень фінансової грамотності, що дозволяє порівняти позицію України в ширшому контексті та підтверджує загальноєвропейську проблему недостатнього рівня фінансової культури. Найвищі показники зафіксовано у Нідерландах, Данії, Фінляндії, тоді як країни Центрально-Східної Європи демонструють нижчі результати, близькі до українських.

Аналіз структури фінансової грамотності показує, що українці демонструють відносно кращі результати у сфері базових фінансових знань, зокрема розуміння інфляції, відсоткових ставок та простих фінансових операцій. Проте значно гіршими є показники, пов'язані з фінансовою поведінкою, зокрема

веденням бюджету, регулярним заощадженням та довгостроковим плануванням. Значна частина населення не веде систематичного обліку доходів і витрат, не має фінансових резервів на випадок непередбачених обставин і схильна до короткострокових фінансових рішень.

Важливим аспектом є також диференціація рівня фінансової грамотності за соціально-демографічними ознаками. Дослідження показують, що вищий рівень фінансової грамотності характерний для осіб із вищою освітою, молоді та жителів великих міст, тоді як у сільській місцевості та серед осіб старшого віку цей рівень є нижчим.

Новітні дослідження в Україні [20; 38] акцентують увагу на окремих соціально-демографічних групах. Зокрема, дослідження НБУ 2024–2025 років показало, що фінансова грамотність молоді залишається на низькому рівні: середній результат становить близько 46,6% правильних відповідей, що відповідає базовому рівню. Це підтверджує системну проблему формування фінансових компетентностей ще на етапі освіти та соціалізації. Гендерні відмінності також мають місце, хоча вони є менш вираженими, ніж освітні чи територіальні.

Порівняльний аналіз із міжнародними даними дозволяє виявити спільні тенденції та специфічні особливості України. У більшості країн фінансова грамотність також характеризується розривом між знаннями та поведінкою, однак у розвинених економіках цей розрив є менш вираженим. Це пояснюється як вищим рівнем фінансової освіти, так і більш розвиненим інституційним середовищем, що стимулює раціональну фінансову поведінку.

Дослідження Світовий банк підтверджують [15], що фінансова грамотність тісно пов'язана з рівнем фінансової інклюзії, тобто доступом до фінансових послуг. В Україні, незважаючи на поступове розширення доступу до банківських продуктів та цифрових фінансових сервісів, рівень їх ефективного використання залишається недостатнім, що обмежує можливості домогосподарств щодо оптимізації фінансової поведінки.

Важливою складовою оцінки фінансової грамотності є також аналіз фінансового добробуту населення, який відображає здатність домогосподарств справлятися з поточними фінансовими зобов'язаннями, протистояти економічним шокам і планувати майбутнє. За даними національних досліджень [29; 22; 52], значна частина українців перебуває у стані фінансової вразливості, що проявляється у відсутності заощаджень, високій залежності від поточних доходів і обмежених можливостях для довгострокового планування.

Аналіз сучасних тенденцій [25; 44] свідчить, що в Україні зберігається розрив між фінансовими знаннями та поведінкою. Значна частина населення декларує розуміння базових фінансових понять, однак не застосовує їх на практиці. Зокрема, лише частина домогосподарств здійснює регулярне фінансове планування, має заощадження або порівнює фінансові продукти перед їх використанням. Водночас поширеними залишаються імпульсивні фінансові рішення та короткострокова орієнтація.

Комплексний аналіз структурних компонентів фінансової грамотності українців у 2025 році (за даними досліджень [38]) дозволив виявити системні особливості фінансової поведінки, знань та соціально-економічного становища прийняття рішень населенням. Передусім, аналіз даних щодо самооцінки фінансового стану домогосподарств свідчить про домінування середнього та нижче середнього рівня добробуту (див. рис. 2.2). Значна частина населення зазначає, що їм вистачає коштів лише на базові потреби, тоді як великі покупки потребують заощаджень або позик. При цьому гендерний розрив є очевидним: жінки частіше перебувають у фінансово вразливому становищі, що корелює з нижчим рівнем їх фінансової активності. Це підтверджує наявність взаємозв'язку між рівнем доходів і фінансовою грамотністю.

Аналіз даних, що характеризують фінансові знання (зокрема здатність розрахувати річну відсоткову ставку), демонструє низький рівень базових фінансових компетенцій. Лише близько 30% респондентів дали правильну відповідь, причому чоловіки демонструють вищі результати (36–37%) порівняно з жінками (близько 25%). Особливо низький рівень знань спостерігається серед

осіб старшого віку та мешканців сільської місцевості. Це свідчить про нерівномірність розподілу фінансових знань та наявність значних освітніх розривів.

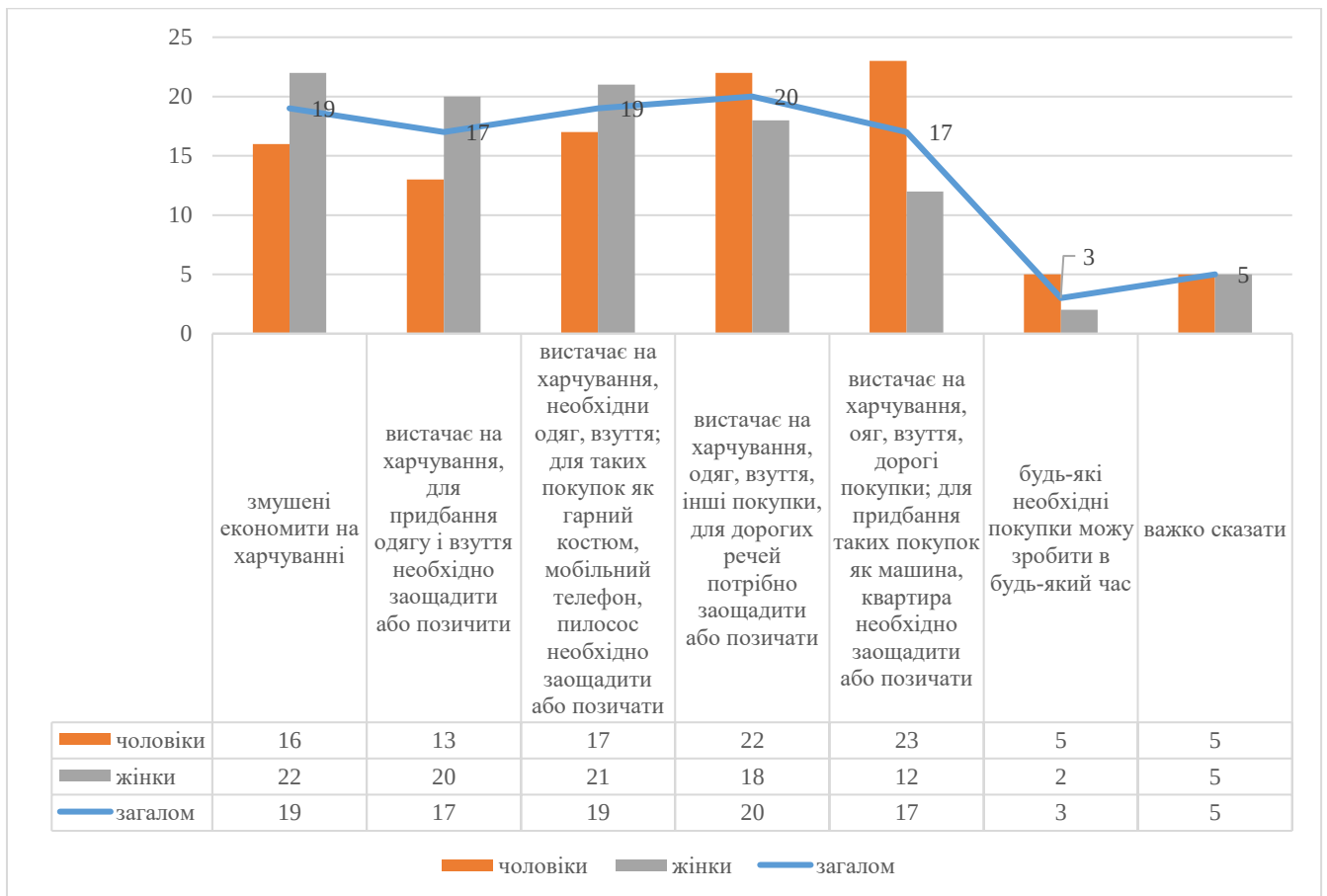

Рис. 2.2. Результати відповіді на питання «Що б Ви могли сказати про фінансове становище вашої сім'ї?» при моніторингу рівня фінансової грамотності українців у 2025 році [38]

За даними результатів моніторингу [38], що відображають фінансову поведінку у сфері кредитування, виявлено змішані тенденції. З одного боку, понад половина населення надає перевагу банкам як джерелу кредиту (близько 52%), що свідчить про певний рівень довіри до фінансових інституцій. З іншого боку, наявна частка респондентів, які готові звертатися до мікрофінансових організацій або навіть до неформальних кредиторів (близько 9%), що створює ризики фінансової залежності та боргового навантаження. Основними причинами відмови від банківських кредитів є недовіра (понад 40%), складність

умов і високі відсоткові ставки. Це свідчить про недостатній рівень фінансової культури та недосконалість комунікації між банками і клієнтами.

Питання щодо заощаджень та інвестицій демонструють переважання консервативної фінансової поведінки населення країни. Більшість населення віддає перевагу зберіганню коштів у готівці або на рахунках, тоді як частка тих, хто інвестує, становить близько 41%. При цьому чоловіки більш схильні до інвестування, ніж жінки (45% проти 38%). Водночас у разі гіпотетичної наявності великої суми коштів частка потенційних інвесторів зростає до 61%, що свідчить про латентний інвестиційний потенціал населення. Найбільш привабливими напрямками інвестування є нерухомість, бізнес і банківські депозити, тоді як сучасні фінансові інструменти (цінні папери, страхування, криптовалюта) залишаються малопоширеними.

Аналітичні дані, що характеризують фінансову обізнаність за окремими темами, підтверджують асиметричність знань (див. табл. 2.1 та рис. 2.3).

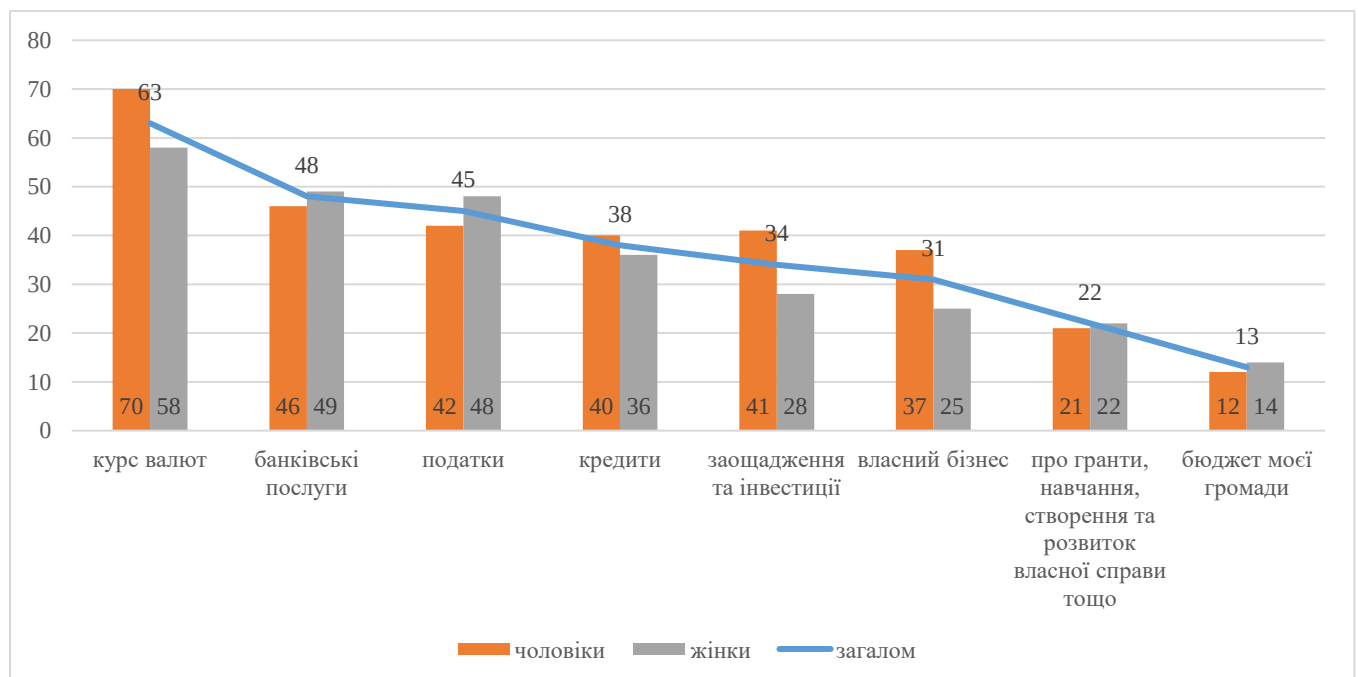

Рис. 2.3. Рівень обізнаності українців у фінансових питаннях (за результатами дослідження Оцінка рівня фінансової грамотності українців, проведеного 10-20 червня 2025 року)

Примітка. Складено за даними [38]

Найвищий рівень обізнаності спостерігається щодо курсу валют (понад 60%), тоді як найнижчий — щодо бюджету громади (близько 13%) та грантових

можливостей, що свідчить про орієнтацію населення на короткострокові фінансові аспекти та недостатню увагу до інституційних і довгострокових фінансових питань.

Регіональні та соціально-демографічні відмінності показують чітку диференціацію. Найвищий рівень фінансової грамотності та активності характерний для мешканців великих міст, особливо м. Києва, а також для осіб віком 30–39 років. Найнижчі показники спостерігаються серед мешканців сільської місцевості, осіб старшого віку та жителів південних і східних регіонів, що підтверджує залежність фінансової грамотності від рівня доходів, доступу до фінансових послуг і соціально-економічного розвитку територій.

Дані, що відображають фінансові відносини в домогосподарствах, виявляють наявність гендерних і поведінкових особливостей. Зокрема, значна частка жінок (37%) змушена просити кошти у партнерів, що свідчить про фінансову залежність і нерівність. Водночас понад чверть респондентів відчують психологічний дискомфорт у таких ситуаціях, що вказує на проблеми фінансової автономії та планування бюджету.

Таблиця 2.1

Самооцінка рівня обізнаності українців з питань фінансової грамотності (результати 2025 р. у відсотках)

сфери фінансової обізнаності	вікові категорії населення, роки				
	16-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
курс валют	76	71	69	67	45
банківські послуги	57	60	59	42	30
податки	54	54	49	51	28
кредити	38	49	46	38	25
заощадження і інвестиції	52	47	39	28	15
власний бізнес	43	42	31	34	13
гранти на навчання, створення та розвиток власної справи	35	23	24	19	13
бюджет громади	16	17	9	18	10

Примітка. Складено за даними [38]

Узагальнюючи результати вітчизняних досліджень, можна констатувати, що рівень фінансової грамотності населення України є недостатнім для

забезпечення ефективного управління особистими фінансами та оптимізації витрат домогосподарств. Основними проблемами залишаються низький рівень фінансової поведінки, обмежене використання фінансових інструментів та недостатній рівень довгострокового планування. Водночас наявні позитивні зрушення свідчать про потенціал підвищення фінансової грамотності за умови реалізації комплексної державної політики, спрямованої на розвиток фінансової освіти, підвищення фінансової інклюзії та формування відповідальної фінансової поведінки населення.

2.2. Структура та динаміка витрат домогосподарств в Україні

Структура та динаміка витрат домогосподарств в Україні є важливим індикатором соціально-економічного розвитку, рівня добробуту населення та ефективності розподілу фінансових ресурсів. Аналіз витрат дозволяє оцінити пріоритети споживання, ступінь задоволення базових потреб, а також здатність домогосподарств до заощадження та інвестування. В українських умовах формування структури витрат відбувається під впливом низки факторів, серед яких ключовими є рівень доходів населення, інфляційні процеси, зміни у соціальній політиці держави, а також економічна нестабільність, зумовлена зовнішніми та внутрішніми викликами.

За оцінками незалежних експертів та рейтингових агенств [39; 40], у структурі сукупних витрат домогосподарств традиційно домінують споживчі витрати, частка яких перевищує 90% (див. табл. 2.2).

Найбільшу питому вагу займають витрати на харчування, що становлять близько 40–45% загальних витрат, що є значно вищим показником порівняно з розвиненими країнами та свідчить про відносно нижчий рівень доходів населення. Висока частка витрат на продукти харчування відповідає дії закону Енгеля і вказує на те, що значна частина домогосподарств спрямовує більшість доходів на задоволення базових потреб.

Таблиця 2.2

**Структура витрат домогосподарств в Україні
(2021–2025 рр., % до загальних витрат)**

Статті витрат	2021	2023*	2025**
Продукти харчування	40–45	42–44	40
Житло, комунальні послуги, енергія	15–18	18–20	20
Транспорт	5–7	6–7	7
Охорона здоров'я	4–5	5	5–6
Освіта	1–2	2	2
Одяг і взуття	5–6	4–5	4
Відпочинок і культура	3–5	3	2–3
Інші витрати	10–15	10–12	10
Частка базових витрат (сукупно)	75–80	80–82	84

* оцінка на основі наукових досліджень та аналітики 2023 р. [20]

** за сучасними оцінками (2025 р.) [38]

Структура витрат домогосподарств в Україні за останні роки характеризується високою часткою базових витрат і обмеженою часткою витрат розвитку, що є типовим для економік із середнім і нижчим рівнем доходів. Найбільшою статтею стабільно залишаються витрати на харчування, які у 2021 році становили близько 40–45% загальних витрат і залишаються на рівні близько 40% у 2025 році, що підтверджує дію закону Енгеля [1] та свідчить про значну концентрацію ресурсів на базових потребах.

Важливою тенденцією є зростання частки витрат на житло та комунальні послуги, яка зросла з приблизно 15–18% у 2021 році до близько 20% у 2025 році [38]. Це пояснюється як підвищенням тарифів, так і загальними енергетичними викликами, що змушують домогосподарства спрямовувати більшу частину доходів на утримання житла. Загалом, частка витрат на базові потреби (харчування, житло, транспорт, медицина) у 2025 році досягає близько 84% бюджету домогосподарств, що є значно вищим показником, ніж у країнах ЄС (у середньому 55–60%). Зазначене свідчить про низький рівень фінансової свободи населення та обмежені можливості для заощадження та інвестування.

Витрати на житло, комунальні послуги та енергоносії, які впродовж останніх років демонструють стійку тенденцію до зростання як у номінальному, так і у відносному вимірі. Якщо у 2021 році їх частка становила в середньому

близько 15–16% загальних витрат домогосподарств, то вже у 2022–2023 роках вона зросла до 18–19%, а за оцінками 2024–2025 років досягла близько 20% і в окремих групах населення навіть перевищує цей рівень. Така динаміка зумовлена комплексом факторів, серед яких ключову роль відіграють підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги, зростання вартості енергоносіїв, а також необхідність додаткових витрат на енергозабезпечення в умовах воєнних та енергетичних криз.

Зростання частки цих витрат має важливі економічні наслідки для домогосподарств, оскільки вони належать до категорії обов'язкових і слабоеластичних витрат, які практично не підлягають скороченню без зниження якості життя. У результаті збільшення витрат на житло та комунальні послуги відбувається ефект «витіснення» інших статей бюджету, насамперед дискреційних витрат і заощаджень. Це підтверджується тим, що загальна частка базових витрат (разом із харчуванням) у 2025 році досягає близько 80–84% бюджету домогосподарств, що суттєво обмежує фінансову гнучкість населення.

Витрати на транспорт у структурі витрат домогосподарств залишаються відносно стабільними, однак також демонструють поступове зростання: з рівня близько 5–6% у 2021 році до 6–7% у 2024–2025 роках. Це пов'язано з підвищенням цін на паливо, зростанням вартості перевезень та загальним подорожчанням логістичних послуг. В умовах урбанізації та зміни мобільності населення транспортні витрати набувають більшої ваги, особливо для мешканців великих міст.

Витрати на охорону здоров'я також мають тенденцію до зростання: якщо у 2021 році їх частка становила близько 4–5%, то у 2025 році вона наближається до 5–6% [39]. Це пояснюється як обмеженням доступу до безкоштовних медичних послуг, так і зростанням попиту на приватну медицину, медикаменти та профілактичні заходи. У структурі цих витрат значну частку займають витрати на лікарські засоби, що особливо актуально для домогосподарств із літніми членами.

Витрати на освіту залишаються відносно низькими — на рівні 1–2% загальних витрат, однак їх значення поступово зростає. Це пов'язано з розвитком платних освітніх послуг, курсів підвищення кваліфікації, а також інвестиціями у людський капітал. Водночас низька частка цих витрат свідчить про обмежені фінансові можливості домогосподарств та пріоритетність базових потреб.

Сукупно витрати на транспорт, охорону здоров'я, освіту та зв'язок формують групу витрат, що займає близько 15–20% бюджету домогосподарств. Хоча їх частка є значно меншою порівняно з витратами на харчування та житло, саме ці витрати відображають якість життя та рівень розвитку домогосподарств. У країнах із високим рівнем доходів їх частка є значно більшою, що свідчить про зміщення споживання від базових потреб до послуг і розвитку.

Аналіз динаміки витрат домогосподарств в Україні за останні роки свідчить про глибоку трансформацію їх структури під впливом макроекономічних та соціально-політичних чинників. Починаючи з 2022 року, внаслідок повномасштабної війни, інфляційного шоку та порушення економічних зв'язків відбулося різке зростання номінальних витрат населення. Зокрема, індекс споживчих цін у 2022 році перевищив 26%, у 2023 році залишався на високому рівні (понад 12%), що безпосередньо вплинуло на збільшення грошових витрат домогосподарств. Водночас реальні доходи населення скорочувалися, що означає, що зростання витрат носило вимушений характер і не супроводжувалося підвищенням рівня життя.

У цих умовах відбулася суттєва зміна споживчої моделі домогосподарств. Якщо у докризовий період (до 2021 року) спостерігалася тенденція до поступового зростання частки витрат на послуги, розвиток і дозвілля, то у 2022–2025 роках домогосподарства змушені були повернутися до моделі виживання. Це проявилось у зростанні частки витрат на базові потреби — харчування та житло. За сучасними оцінками, сукупна частка базових витрат у 2025 році досягає 80–84%, що є критично високим показником і свідчить про обмежену фінансову свободу населення.

Особливо помітним є ефект витіснення дискреційних витрат. У період 2022–2024 років витрати на відпочинок, культуру та розваги скоротилися орієнтовно з 4–5% до 2–3% загальних витрат. Аналогічна тенденція спостерігається щодо витрат на одяг і взуття, які зменшилися з 5–6% до близько 4%. Це означає, що домогосподарства свідомо або вимушено відмовляються від частини споживання, яке не є життєво необхідним, з метою забезпечення базових потреб.

Важливим фактором трансформації витрат є також зростання витрат на енергоносії та комунальні послуги. У 2022–2025 роках ці витрати стали одними з найбільш динамічних, що пов'язано не лише з тарифною політикою, але й із необхідністю альтернативного енергозабезпечення (генератори, акумулятори, паливо тощо). У деяких домогосподарствах ці витрати мають сезонний характер і можуть перевищувати середні значення, що ще більше посилює фінансове навантаження.

Регіональна диференціація витрат домогосподарств також значно посилилася. У великих містах, особливо в Києві, структура витрат є більш диверсифікованою: частка витрат на послуги, освіту, транспорт і розвиток є вищою, ніж у середньому по країні, що пояснюється вищими доходами, кращим доступом до фінансових та освітніх послуг, а також більш розвиненою інфраструктурою. Водночас у сільській місцевості та малих містах домінують витрати на харчування, які можуть перевищувати 45–50% бюджету, а також витрати на комунальні послуги, що свідчить про значно нижчий рівень диверсифікації споживання та обмежені можливості для інвестування у розвиток.

Соціально-демографічні фактори також суттєво впливають на структуру витрат. Домогосподарства з низькими доходами витрачають до 85–90% бюджету на базові потреби, фактично перебуваючи у стані фінансової вразливості. Натомість домогосподарства з вищими доходами мають можливість спрямовувати частину ресурсів на освіту, медицину, відпочинок і навіть

інвестиції. Це формує суттєву нерівність не лише у рівні життя, але й у можливостях економічного розвитку та накопичення капіталу.

Додатковим аспектом є зміна поведінкових моделей витрачання. В умовах невизначеності домогосподарства стають більш обережними у прийнятті фінансових рішень, зростає схильність до накопичення ліквідних активів (готівки), зменшується довгострокове планування. Водночас значна частина населення не має достатніх заощаджень, що обмежує можливості адаптації до кризових ситуацій [19, с. 60].

Відтак, детальний аналіз динаміки витрат домогосподарств в Україні свідчить про перехід до більш консервативної та обмеженої моделі споживання, зумовленої економічною нестабільністю та зниженням реальних доходів. Зростання частки базових витрат, скорочення дискреційного споживання та посилення соціально-економічної диференціації є ключовими характеристиками сучасного етапу. Це підкреслює необхідність формування ефективних механізмів фінансової адаптації домогосподарств, зокрема через підвищення фінансової грамотності, розвиток культури заощаджень та удосконалення державної соціально-економічної політики.

Заощадження домогосподарств в Україні упродовж останніх років відіграють дедалі важливішу роль як елемент фінансової стійкості, однак їх обсяг, структура та поведінкові характеристики залишаються обмеженими й суперечливими. У макроекономічному вимірі заощадження виступають джерелом інвестиційних ресурсів, тоді як на рівні домогосподарств вони виконують функцію фінансового буфера, що дозволяє згладжувати споживання в умовах нестабільності доходів [54].

Емпіричні дані свідчать про те, що рівень заощаджень українських домогосподарств є недостатнім. За результатами дослідження НБУ (2021) [43], лише близько 52% населення декларували наявність будь-яких заощаджень, причому значна частина з них мала дуже обмежений обсяг фінансових резервів — часто менше ніж на один місяць витрат. У наступні роки, особливо в умовах воєнної економіки, ця ситуація не зазнала суттєвого покращення. За оцінками

2023–2024 років, лише близько 30–40% домогосподарств мають фінансову «подушку безпеки», яка дозволяє покривати витрати протягом 2–3 місяців без доходу. Це значно нижче за рекомендований рівень (3–6 місяців витрат), що прийнятий у міжнародній фінансовій практиці.

Структура заощаджень українців характеризується високою часткою готівкових коштів. За даними банківської статистики, у 2022–2023 роках частка готівки поза банками суттєво зросла, що було зумовлено зниженням довіри до фінансових інституцій, воєнними ризиками та обмеженим доступом до банківської інфраструктури у деяких регіонах. Водночас у 2024–2025 роках спостерігається поступове повернення коштів у банківську систему. Обсяг депозитів фізичних осіб зріс і перевищив довоєнний рівень, досягнувши понад 1 трлн. грн. Проте навіть за цих умов значна частина населення продовжує зберігати кошти у готівковій формі, що обмежує можливості їх ефективного використання.

Щодо валютної структури заощаджень, українські домогосподарства традиційно демонструють схильність до зберігання коштів в іноземній валюті, передусім у доларах США та євро. Це зумовлено історичною недовірою до національної валюти та високою волатильністю обмінного курсу. У періоди макроекономічної нестабільності частка валютних заощаджень зростає, що підтверджує їхню функцію як інструменту захисту від інфляційних ризиків.

Інвестиційна активність домогосподарств залишається низькою. Незважаючи на поступовий розвиток фінансового ринку, лише незначна частка населення використовує інструменти інвестування, такі як цінні папери, облігації внутрішньої державної позики або страхові продукти. За різними оцінками, частка населення, що інвестує, не перевищує 10–15% [37]. Водночас у 2022–2024 роках спостерігалось певне зростання інтересу до військових облігацій, що стало новим каналом залучення заощаджень у фінансову систему.

Важливою характеристикою є також поведінковий аспект формування заощаджень. Більшість домогосподарств в Україні не дотримуються системного підходу до накопичення коштів. Заощадження часто формуються залишковим

принципом, тобто після покриття поточних витрат, що знижує їх стабільність і регулярність. Водночас поширеними є короткострокові мотивації накопичення (на великі покупки, непередбачені витрати), тоді як довгострокове фінансове планування (пенсійні накопичення, інвестиції) залишається недостатньо розвиненим.

Суттєвою є також соціально-економічна диференціація заощаджень. Домогосподарства з вищими доходами мають значно більший потенціал до накопичення і диверсифікації заощаджень, тоді як домогосподарства з низькими доходами часто не мають можливості формувати навіть мінімальні резерви. Це призводить до зростання фінансової нерівності та підвищує вразливість окремих груп населення до економічних шоків.

Додатково слід зазначити вплив воєнного фактору на заощадження. У 2022–2025 роках домогосподарства змушені були частково використовувати накопичені ресурси для покриття поточних витрат, що призвело до їх скорочення. Водночас у періоди відносної стабілізації спостерігається відновлення заощаджувальної поведінки, що свідчить про адаптивний характер фінансової поведінки населення.

Таким чином, структура витрат домогосподарств в Україні характеризується високою питомою вагою базових витрат, обмеженою часткою дискреційного споживання та низьким рівнем заощаджень. Динаміка витрат відображає адаптацію населення до умов економічної нестабільності, що проявляється у зміні споживчих пріоритетів і зростанні ролі життєво необхідних витрат. Це зумовлює необхідність підвищення фінансової грамотності населення та формування ефективних механізмів управління витратами з метою забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ

3.1. Взаємозв'язок фінансової грамотності та ефективності управління витратами домогосподарств

Взаємозв'язок фінансової грамотності та ефективності управління витратами домогосподарств є ключовим елементом сучасної фінансової науки, оскільки саме через призму цього зв'язку розкривається здатність населення трансформувати знання у практичні фінансові рішення. У теоретичному вимірі фінансова грамотність виступає як специфічна форма людського капіталу, що визначає якість фінансової поведінки, а отже — і ефективність розподілу обмежених ресурсів між споживанням, заощадженнями та інвестиціями. Водночас ефективність управління витратами характеризується ступенем раціональності використання доходів, здатністю забезпечувати баланс між поточними потребами та майбутніми фінансовими цілями, а також рівнем фінансової стійкості домогосподарства [26].

Механізм впливу фінансової грамотності на управління витратами реалізується через кілька взаємопов'язаних каналів.

По-перше, фінансові знання формують основу для прийняття обґрунтованих рішень, зокрема щодо структури споживання, оцінки вартості фінансових продуктів і розуміння наслідків фінансових операцій. Домогосподарства з вищим рівнем фінансової грамотності краще орієнтуються у співвідношенні «ціна–якість», здатні порівнювати альтернативні варіанти витрат і уникати надмірного споживання.

По-друге, фінансова поведінка, як складова фінансової грамотності, безпосередньо визначає практики бюджетування, контролю витрат, формування заощаджень і управління боргами.

По-третє, фінансові установки впливають на часові преференції, зокрема схильність до відкладеного споживання та довгострокового планування.

Емпіричні дослідження [8; 9; 34] підтверджують наявність прямого зв'язку між рівнем фінансової грамотності та ефективністю управління витратами. За даними міжнародних досліджень OECD/INFE [9], особи з високим рівнем фінансової грамотності значно частіше ведуть облік доходів і витрат, мають фінансові резерви та демонструють відповідальну кредитну поведінку. В українських реаліях ця залежність також є очевидною. Домогосподарства з вищим рівнем фінансової обізнаності частіше здійснюють планування бюджету, порівнюють фінансові продукти перед їх використанням і мають більш диверсифіковану структуру витрат.

Подібні результати отримано і в дослідженнях, спрямованих на аналіз фінансової поведінки молоді. Зокрема, за даними програми PISA (2022) [14], респонденти з вищим рівнем фінансової грамотності на 72% частіше здійснюють регулярні заощадження та на 50% частіше порівнюють ціни перед здійсненням покупок. Це свідчить про те, що фінансова грамотність безпосередньо впливає на раціональність витрат, зменшуючи імпульсивність споживання та підвищуючи рівень обґрунтованості фінансових рішень.

Сучасні економетричні дослідження також підтверджують причинно-наслідковий характер цього зв'язку. Зокрема, дослідження 2025 року показують, що фінансова грамотність є ключовим фактором формування заощаджень як у короткостроковому, так і в довгостроковому періоді, а також суттєво впливає на управління борговими зобов'язаннями та структуру витрат домогосподарств. У цих роботах доведено, що підвищення рівня фінансової освіти сприяє покращенню фінансової поведінки, зокрема зростанню частки раціональних витрат і зменшенню частки неефективного споживання.

Додаткові підтвердження цього зв'язку надають дослідження у сфері фінансових технологій. Так, аналіз великих вибірок населення (понад 30 тисяч респондентів у 12 країнах) показав, що поєднання фінансової грамотності та доступу до цифрових фінансових інструментів суттєво підвищує здатність

домогосподарств контролювати витрати, формувати заощадження та здійснювати фінансове планування. Це свідчить про те, що фінансова грамотність у сучасних умовах реалізується не лише через знання, але й через практичні інструменти їх застосування.

Важливим аспектом є вплив фінансової грамотності на оптимізацію структури витрат. Раціональна структура витрат передбачає зниження частки неефективних або імпульсивних витрат і збільшення частки витрат, спрямованих на розвиток, зокрема освіти, охорону здоров'я та інвестиції у людський капітал. Фінансово грамотні домогосподарства, як правило, мають нижчу частку витрат на спонтанне споживання та вищу частку заощаджень, що забезпечує їм більшу фінансову стабільність. Натомість низький рівень фінансової грамотності часто призводить до нераціонального розподілу доходів, переважання витрат на поточне споживання та відсутності фінансового резерву.

Окрему роль у цьому взаємозв'язку відіграють поведінкові фактори. Навіть за наявності достатнього рівня фінансових знань домогосподарства можуть приймати нераціональні рішення під впливом когнітивних викривлень, таких як ефект уникнення втрат, надмірна впевненість або короткострокова орієнтація [5]. Це означає, що фінансова грамотність не є гарантією оптимальної поведінки, але значно підвищує ймовірність прийняття ефективних рішень. У цьому контексті особливого значення набуває формування не лише знань, але й відповідних фінансових звичок і навичок самоконтролю.

В українських умовах взаємозв'язок між фінансовою грамотністю та управлінням витратами ускладнюється впливом макроекономічної нестабільності, інфляції та воєнних ризиків. Значна частина домогосподарств змушена спрямовувати більшість доходів на базові потреби, що обмежує можливості для раціоналізації витрат. Водночас навіть у таких умовах фінансова грамотність дозволяє більш ефективно адаптуватися до кризових явищ, оптимізуючи структуру витрат, зменшуючи фінансові ризики та формуючи мінімальні заощадження.

Важливим проявом взаємозв'язку між фінансовою грамотністю та ефективністю управління витратами домогосподарств є саме характер управління борговим навантаженням, який відображає здатність індивідів не лише залучати позикові ресурси, але й раціонально їх використовувати та обслуговувати. У сучасних умовах кредит виступає невід'ємним елементом фінансової поведінки, однак його використання може мати як позитивний, так і деструктивний вплив залежно від рівня фінансової обізнаності домогосподарства.

Фінансово грамотні домогосподарства, як правило, демонструють системний підхід до прийняття кредитних рішень. Вони здатні оцінювати повну вартість кредиту, включаючи не лише номінальну відсоткову ставку, але й ефективну річну ставку, комісії, штрафні санкції та інші супутні витрати. Це дозволяє їм обирати найбільш вигідні фінансові продукти та уникати прихованих витрат, які суттєво збільшують боргове навантаження [30]. Крім того, такі домогосподарства оцінюють власну платоспроможність, співвідносячи розмір кредитних платежів із рівнем доходів, що забезпечує підтримання фінансової рівноваги.

Важливим показником раціонального управління боргом є дотримання оптимального співвідношення між борговими зобов'язаннями та доходами. У міжнародній практиці вважається, що витрати на обслуговування боргу не повинні перевищувати 30–40% доходу домогосподарства. Фінансово грамотні індивіди, як правило, дотримуються цього принципу, що дозволяє їм уникати надмірного боргового навантаження та зберігати можливість фінансування інших витрат, зокрема заощаджень.

Натомість домогосподарства з низьким рівнем фінансової грамотності часто приймають рішення про залучення кредитів без належного аналізу їх умов. Вони можуть орієнтуватися лише на доступність кредиту або розмір щомісячного платежу, не враховуючи загальної вартості позики. Це особливо характерно для використання мікрофінансових продуктів, де реальна ефективна ставка може бути в десятки разів вищою за банківські кредити. У результаті

формується ситуація так званої «боргової пастки», коли значна частина доходів спрямовується на обслуговування боргу, що обмежує можливості для покриття поточних витрат і формування заощаджень. Крім того, низький рівень фінансової грамотності зумовлює недостатнє розуміння ризиків, пов'язаних із кредитуванням. Домогосподарства можуть недооцінювати ймовірність втрати доходу, змін відсоткових ставок або валютних коливань, що призводить до зростання фінансової вразливості [52]. У таких умовах навіть незначні економічні шоки можуть спричинити порушення платіжної дисципліни, накопичення простроченої заборгованості та погіршення фінансового стану.

Важливим аспектом є також поведінковий фактор. Дослідження показують, що особи з низьким рівнем фінансової грамотності частіше піддаються імпульсивним рішенням, використовують кредити для фінансування поточного споживання, а не інвестицій у довгострокові активи. Водночас фінансово грамотні домогосподарства, як правило, використовують кредити більш стратегічно — для придбання житла, освіти або розвитку бізнесу, тобто для тих цілей, які можуть генерувати майбутні доходи.

У контексті управління витратами боргове навантаження безпосередньо впливає на структуру бюджету домогосподарства. Зростання частки витрат на обслуговування кредитів зменшує можливості для інших видів витрат, зокрема на розвиток і заощадження. Це призводить до зниження фінансової гнучкості та підвищення залежності від зовнішніх джерел фінансування. Таким чином, неефективне управління боргом стає фактором, що погіршує загальну якість фінансової поведінки.

Таким чином, взаємозв'язок фінансової грамотності та ефективності управління витратами домогосподарств має системний характер і проявляється через вплив на структуру споживання, рівень заощаджень, фінансову поведінку та здатність адаптуватися до економічних викликів. Підвищення рівня фінансової грамотності є необхідною умовою оптимізації витрат домогосподарств, формування фінансової стійкості та забезпечення довгострокового економічного добробуту населення.

3.2. Інституційні та освітні механізми підвищення фінансової грамотності населення

Інституційні та освітні механізми підвищення фінансової грамотності населення формують цілісну систему впливу на фінансову поведінку домогосподарств і виступають ключовим інструментом забезпечення їх фінансової стійкості. Їх сутність полягає у поєднанні державної політики, діяльності фінансових інститутів, освітніх програм і поведінкових інтервенцій, спрямованих на формування знань, навичок і установок, необхідних для прийняття обґрунтованих фінансових рішень.

Інституційний механізм передбачає створення та функціонування системи органів і правил, які забезпечують реалізацію політики фінансової грамотності [50]. В Україні ключову координаційну роль у цьому процесі відіграє Національний банк України, який разом з іншими регуляторами фінансового ринку формує стратегічні напрями розвитку фінансової освіти, розробляє методичні матеріали, проводить дослідження та інформаційні кампанії. Важливим елементом є міжінституційна взаємодія, що передбачає співпрацю державних органів, освітніх установ, банківського сектору, небанківських фінансових установ та громадських організацій. Така координація дозволяє забезпечити узгодженість дій і підвищити ефективність реалізації заходів.

Суттєвим інституційним інструментом є реалізація національних стратегій розвитку фінансової грамотності, які визначають довгострокові цілі, пріоритети та індикатори оцінки результативності. У цих документах передбачено створення інфраструктури фінансової освіти, розвиток системи моніторингу рівня фінансової грамотності та впровадження сучасних підходів до навчання. Особливу роль відіграє також нормативно-правове забезпечення, яке регулює діяльність фінансових установ, захист прав споживачів фінансових послуг та забезпечує прозорість фінансового ринку.

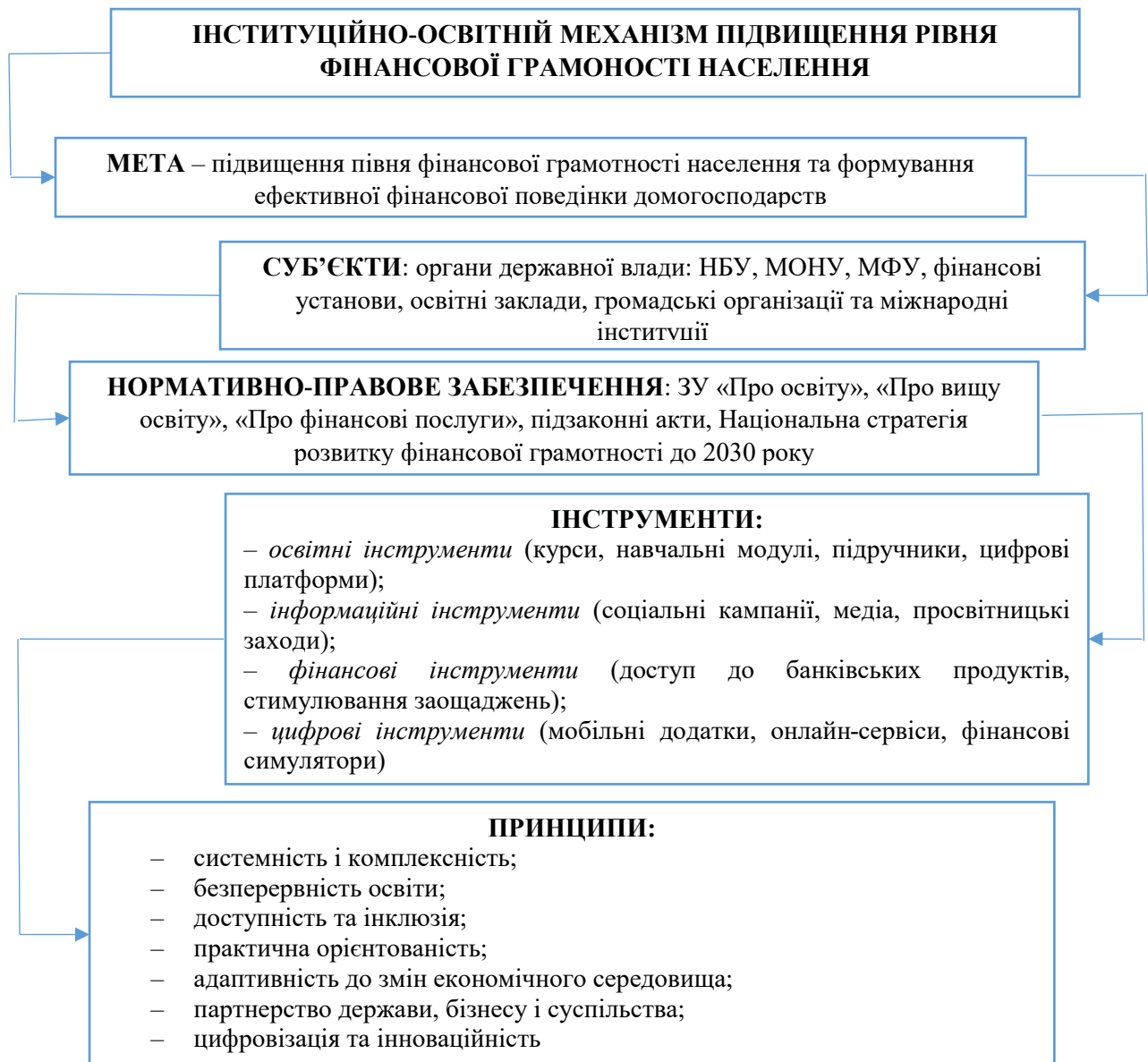

Рис. 3.1. Інституційно-освітній механізм підвищення фінансової грамотності населення в Україні

Примітка. Складено автором.

Інституційні механізми також включають розвиток фінансової інклюзії, тобто забезпечення доступу населення до фінансових послуг і продуктів. Доступність банківських рахунків, цифрових платіжних інструментів, кредитних і страхових продуктів створює передумови для практичного застосування фінансових знань. Водночас важливою є не лише фізична доступність, але й зрозумілість і прозорість фінансових продуктів, що підвищує довіру населення до фінансової системи.

Освітні механізми підвищення фінансової грамотності охоплюють як формальну, так і неформальну освіту. Формальна освіта передбачає інтеграцію фінансової грамотності у навчальні програми закладів загальної середньої, професійної та вищої освіти [37]. Це включає розробку навчальних курсів, підручників, методичних матеріалів, а також підготовку педагогічних кадрів. Важливим є формування практичних навичок, зокрема бюджетування, управління витратами, оцінки фінансових ризиків, що забезпечує прикладний характер навчання.

Неформальна освіта реалізується через тренінги, семінари, онлайн-курси, інформаційні кампанії та просвітницькі проєкти. Вона дозволяє охопити широкі верстви населення, включаючи дорослих, які не залучені до формальної освітньої системи [35]. Особливу роль у цьому процесі відіграють цифрові платформи, які забезпечують доступ до освітніх ресурсів незалежно від місця проживання та соціального статусу. Онлайн-інструменти, мобільні додатки та інтерактивні сервіси сприяють підвищенню залученості населення та формуванню практичних навичок управління фінансами.

Важливим компонентом освітніх механізмів є використання поведінкових підходів, зокрема так званих «підштовхувань» (nudging), які спрямовані на зміну фінансової поведінки без примусу. Це можуть бути автоматичні налаштування заощаджень, нагадування про платежі, спрощення інформації про фінансові продукти. Такі інструменти дозволяють компенсувати вплив когнітивних викривлень і підвищити ефективність фінансових рішень.

Окремої уваги заслуговує сегментація освітніх програм залежно від цільових груп. Для молоді важливим є формування базових фінансових навичок, для дорослого населення — підвищення здатності до управління витратами та заощадженнями, для підприємців — розвиток фінансового планування та інвестиційної діяльності. Такий диференційований підхід дозволяє враховувати специфіку потреб різних груп і підвищує ефективність освітніх заходів.

Таким чином, інституційні та освітні механізми підвищення фінансової грамотності населення є взаємодоповнюючими елементами єдиної системи, що

забезпечує формування фінансово компетентного суспільства. Їх ефективна реалізація сприяє покращенню фінансової поведінки домогосподарств, оптимізації витрат, зростанню рівня заощаджень і загальному підвищенню економічної стійкості країни.

Освітні програми з підвищення рівня фінансової грамотності населення в Україні формуються в межах реалізації комплексного підходу, передбаченого Національною стратегією розвитку фінансової грамотності до 2030 року [33], і охоплюють усі рівні освіти та основні соціально-демографічні групи. Їх ключовою метою є формування у громадян системних знань, практичних навичок і відповідальних поведінкових моделей у сфері управління особистими фінансами, що сприяє підвищенню фінансової стійкості та добробуту населення.

Освітні програми мають наскрізний характер і починаються з дошкільного рівня, де закладаються базові уявлення про гроші, працю, обмін і заощадження. На цьому етапі навчання реалізується через ігрові методи, що сприяють формуванню первинних економічних уявлень і позитивного ставлення до фінансової діяльності [42]. У початковій школі фінансова грамотність інтегрується в освітній процес як складова міждисциплінарних курсів, зокрема через ознайомлення з поняттями доходів і витрат, планування бюджету, розмежування потреб і бажань.

На рівні базової середньої освіти освітні програми набувають більш системного характеру. Передбачено інтеграцію фінансової тематики у ключові навчальні дисципліни, а також впровадження спеціалізованих курсів, зокрема «Підприємництво та фінансова грамотність», який спрямований на формування у школярів практичних навичок управління фінансами, розуміння функціонування банківської системи, використання цифрових платіжних інструментів та оцінювання фінансових ризиків. У старшій школі акцент зміщується на розвиток аналітичного мислення, здатності до самостійного фінансового планування, оцінки інвестиційних рішень і розуміння інституційної структури фінансової системи [45].

Важливу роль у реалізації освітніх програм відіграє система вищої освіти, яка виконує як професійну, так і просвітницьку функцію. Університети впроваджують навчальні дисципліни з фінансової грамотності як обов'язкові або вибіркові компоненти освітніх програм для студентів різних спеціальностей. Особливого значення набуває використання інноваційних методів навчання, зокрема симуляційних ігор, кейс-методів, проєктної діяльності, що дозволяють студентам моделювати фінансові ситуації, приймати рішення в умовах невизначеності та набувати практичних навичок управління ресурсами.

Окремим напрямом освітніх програм є підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що забезпечує якісну трансляцію фінансових знань. Це передбачає реалізацію спеціалізованих тренінгів, курсів перепідготовки, методичних семінарів за участю державних органів, зокрема Національного банку України, Міністерства освіти і науки та міжнародних організацій [28; 41]. Такий підхід сприяє впровадженню сучасних освітніх технологій і методик викладання фінансової грамотності.

Суттєвим елементом є розвиток неформальної освіти, яка охоплює широкі верстви населення поза межами формальної освітньої системи. Це реалізується через онлайн-курси, вебінари, тренінги, інформаційні кампанії, а також через цифрові освітні платформи, що забезпечують доступ до навчальних ресурсів у зручному форматі. Використання мобільних додатків, інтерактивних курсів і тестувань дозволяє адаптувати навчання до індивідуальних потреб і підвищує залученість користувачів.

Важливим компонентом освітніх програм є їх орієнтація на практичне застосування знань. Це проявляється у формуванні навичок бюджетування, управління витратами, заощадженнями, використання фінансових продуктів, а також у розвитку критичного мислення щодо фінансових рішень. Особлива увага приділяється питанням фінансової безпеки, зокрема захисту від шахрайства, що є актуальним в умовах цифровізації фінансових послуг. Освітні програми також мають диференційований характер і орієнтовані на різні цільові групи: дітей, молодь, студентів, доросле населення, підприємців, а також вразливі категорії

населення. Такий підхід дозволяє враховувати специфіку потреб і рівень підготовки кожної групи, забезпечуючи більш ефективне засвоєння знань.

Таким чином, освітні програми з підвищення фінансової грамотності в Україні мають системний, багаторівневий і безперервний характер, поєднують формальну та неформальну освіту, використовують сучасні цифрові технології та орієнтовані на формування практичних навичок фінансової поведінки. Їх реалізація є важливою передумовою підвищення ефективності управління фінансами домогосподарств і зміцнення економічної стійкості суспільства.

ВИСНОВКИ

Фінансова грамотність є важливим елементом сучасного соціально-економічного розвитку, оскільки саме вона визначає здатність домогосподарств ефективно управляти власними фінансовими ресурсами, оптимізувати витрати, формувати заощадження та забезпечувати фінансову стійкість у довгостроковій перспективі. Її зміст охоплює знання про доходи і витрати, бюджетування, заощадження, інвестування, кредитування та фінансові ризики, а також формування відповідних поведінкових моделей, що дозволяють приймати обґрунтовані економічні рішення. У цьому контексті фінансова грамотність виступає не лише індивідуальною характеристикою, а й важливим чинником підвищення добробуту населення та стабільності фінансової системи загалом.

Структура витрат домогосподарств в Україні характеризується високою часткою базових витрат, яка в окремі періоди досягає 80–84% загального бюджету. Така ситуація свідчить про обмежені можливості для оптимізації витрат і формування заощаджень, а також про залежність фінансової поведінки населення від рівня доходів та макроекономічних умов. Водночас встановлено, що низький рівень фінансової грамотності зумовлює нераціональний розподіл ресурсів, імпульсивне споживання, недостатній рівень фінансового планування та підвищену вразливість до економічних ризиків.

Аналіз рівня фінансової грамотності населення України залишається нижчим за середній рівень розвинених країн. Інтегральний показник фінансової грамотності формується відповідно до міжнародної методології та включає фінансові знання, вміння їх застосовувати на практиці та поведінку. У 2025 році середній показник в Україні становив 12,3 бала із 21 можливого, що свідчить про необхідність подальшого розвитку фінансової освіти та підвищення фінансової культури населення. При цьому найбільш проблемними залишаються поведінкові аспекти, що безпосередньо впливають на ефективність управління витратами.

Між фінансовою грамотністю та ефективністю управління витратами домогосподарств існує прямий взаємозв'язок. Фінансово грамотні домогосподарства характеризуються більш раціональною структурою витрат, вищим рівнем заощаджень, здатністю до довгострокового фінансового планування та ефективним управлінням борговими зобов'язаннями. Водночас недостатній рівень фінансової обізнаності призводить до неефективного використання фінансових ресурсів, зростання боргового навантаження та зниження фінансової стійкості.

Важливу роль у підвищенні фінансової грамотності відіграють інституційні та освітні механізми, що забезпечують системний вплив на формування фінансової поведінки населення. Реалізація Національної стратегії фінансової грамотності до 2030 року передбачає інтеграцію фінансової освіти на всіх рівнях, розвиток цифрових освітніх платформ, підготовку педагогічних кадрів та активну участь фінансових установ і громадянського суспільства. Освітні програми здатні охопити різні вікові групи, забезпечуючи безперервність навчання та формування фінансових компетентностей протягом усього життя.

Перспективи підвищення рівня фінансової грамотності в Україні пов'язані з удосконаленням освітніх програм, впровадженням інноваційних методів навчання, розширенням доступу до фінансових знань та активним використанням цифрових технологій. Особливого значення набуває формування практичних навичок управління витратами, заощадженнями та фінансовими ризиками, що сприятиме підвищенню фінансової стійкості домогосподарств.

Відтак, фінансова грамотність є важливим інструментом оптимізації витрат домогосподарств, підвищення їх фінансової ефективності та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Її подальший розвиток потребує комплексного підходу, що поєднує освітні та інституційні заходи, спрямовані на формування фінансово відповідального суспільства.

За результатами проведеного дослідження нами визначено комплекс практичних заходів, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності населення та оптимізацію витрат домогосподарств, зокрема необхідно:

– поглибити інтеграцію фінансової освіти у систему формальної освіти на всіх рівнях. Доцільно розширити зміст навчальних програм шляхом включення практико орієнтованих модулів з управління особистими фінансами, бюджетування, заощаджень, кредитування та інвестування. Особливу увагу слід приділити розвитку навичок прийняття фінансових рішень у реальних життєвих ситуаціях через використання кейсів, симуляцій та інтерактивних методів навчання;

– підвищити рівень фінансової грамотності дорослого населення, яке не охоплене системою формальної освіти. З цією метою доцільно розширити мережу неформальної фінансової освіти, зокрема через організацію безкоштовних онлайн-курсів, тренінгів, вебінарів, а також створення доступних цифрових платформ для самонавчання. Доцільно активізувати інформаційно-просвітницькі кампанії з використанням засобів масової інформації та соціальних мереж;

– посилити інституційну координацію у сфері фінансової грамотності шляхом активізації співпраці між органами державної влади, освітніми установами, фінансовими організаціями та громадським сектором. Важливо забезпечити ефективну реалізацію державних стратегій у цій сфері, а також запровадити регулярний моніторинг рівня фінансової грамотності населення з метою оцінки результативності проведених заходів;

– впроваджувати поведінкові інструменти впливу на фінансову поведінку домогосподарств, спрямовані на стимулювання раціонального використання фінансових ресурсів. Зокрема, це можуть бути механізми автоматичного заощадження, нагадування про платежі, спрощення доступу до інформації про фінансові продукти та послуги. Такі інструменти сприятимуть формуванню фінансової дисципліни та підвищенню ефективності управління витратами;

– розробити спеціалізовані програми для вразливих груп населення, зокрема молоді, осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб та малозабезпечених домогосподарств. Такий підхід дозволить зменшити

соціально-економічні диспропорції та забезпечити більш рівномірний розподіл фінансових знань у суспільстві;

— стимулювати розвиток культури заощаджень і довгострокового фінансового планування через створення сприятливих економічних умов, підвищення фінансової мотивації населення та популяризацію відповідальної фінансової поведінки.

Таким чином, реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню рівня фінансової грамотності населення, оптимізації структури витрат домогосподарств, зростанню рівня заощаджень і зміцненню фінансової стійкості населення, що є важливою передумовою сталого економічного розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Engel E. Die Produktions- und Consumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen. 1857. URL: <https://www.dresden-antiquariat.de>
2. Huston S. J. Measuring Financial Literacy. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>
3. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 1979.
4. Krysovatty A., Sydor I., Valihura V., Koval S., Yakovets T. Behavioral dimension of tax finance: the case of Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. 6 (65).
5. Laibson D. Golden Eggs and Hyperbolic Discounting. *Quarterly Journal of Economics*. 1997. URL: <https://www.jstor.org/stable/2951242>
6. Lusardi A., Mitchell O. The Importance of Financial Literacy: Opening a New Field. ;
7. National Bank of Ukraine, Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/strategy-fin-literacy>
8. OECD Recommendation on Financial Literacy. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0461>
9. OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy_145f5607-en.html
10. Olsen R. A. Behavioral Finance and Its Implications for Stock-Price Volatility. *Financial Analysts Journal*. 1998. № 54, Vol. 2. P. 10–18.
11. Pompian M. M. Behavioral finance and investor types : managing behavior to make better investment decisions. Hoboken, N. J.: Wiley finance series, 2012 John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.
12. Remund D. L. Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>

13. Thaler R., Sunstein C. *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press. 2008.
14. United Nations. *System of National Accounts 2008*. New York, 2009.
15. World Bank, Financial Capability. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/820621553198979014-FinancialCapability.pdf>
16. Бедзіль М. Б., Данилюк М. М., Дмитришин М. В. Формування шляхів підвищення фінансової грамотності молоді. *Економіка і суспільство*. 2025. Вип. 71. URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/56151-10-20250325.pdf>
17. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
18. Геєнко М. М., Рибіна Л. О., Гузенко Т. С. Фінансова грамотність та професійний розвиток: ключові компоненти стратегії розвитку кадрового та інтелектуального потенціалу закладами вищої освіти. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-96>
19. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету: Серія Економіка і менеджмент. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 24 Частина 2. С. 58-63.
20. Двадцять четверте загальнонаціональне опитування «Україна в умовах війни». Настрої та економічне становище населення (5–7 вересня 2023): Соціологічна група «РЕЙТИНГ». URL : <https://ratinggroup.ua/research/>
21. Забаштанський М. М., Сидор І. П. Державно-приватне партнерство у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 6. С. 18-23.
22. Заяць В. Фінансова поведінка домогосподарств у контексті розвитку резильєнтного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 1 (55). С. 41-59.

23. Качула С. В., Лисяк Л. В., Терещенко Т. Є. Фінансова поведінка домогосподарств регіонів України як підґрунтя забезпечення їх стійкості в умовах економічної нестабільності. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. № 2 (82). С. 108-115.
24. Кириленко О. П., Коваль С. Л., Сидор І. П., Сидорчук А. А. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(44), 82–91.
<https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.44.2022.3786>
25. Кириленко О., Сидорчук А. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану. *Світ фінансів*. 2023. Вип. 4. С. 68-83.
26. Коваль С., Мельничук Ю. Фінансова грамотність домогосподарств України: сучасний стан та перспективи підвищення. *Світ фінансів*. 2024. Вип. 3 (80). С. 40-53.
27. Кожен дев'ятий опитаний українець ставав жертвою шахраїв від початку повномасштабного вторгнення: результати опитування НБУ. URL : <https://opendatabot.ua/analytics/stopfraud-nbu>.
28. Комарова О. О., Братченко Л. Є., Баюра В. І. Фінансова грамотність як чинник розвитку ринку освітніх послуг: методика викладання спецкурсу. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики*. 2020. Вип. 87. С. 98-107.
29. Косточка О. О. Фінансова поведінка домогосподарств України. *Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського*. 2016. Випуск 11. С. 698-703.
30. Методика викладання фінансової грамотності. Навч. посіб. за ред. д.е.н., професора Кізими Т.О., д.пед.н., доцента Ребухи Л.З.; 2 вид., перероб. і доп. Тернопіль: Економічна думка, 2020. 220 с.
31. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / В. М. Булавинець, В. П. Горин, О. В. Квасниця [та ін.] ; за ред. В. П. Горина. - Тернопіль : Осадца Ю. В., 2023. - 170 с.

- 32.Модільяні Ф., Брумберг Р. Аналіз корисності та функція споживання: інтерпретація міжсекторальних даних // Post-Keynesian Economics / за ред. К. Kurihara. New Brunswick: Rutgers University Press, 1954.
- 33.Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року затв. рішенням Правління Національного банку України від 12 квітня 2024 року № 119-рш. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/NBU_Strategy-Financial-Literacy.pdf?v=7.
- 34.НБУ/USAID, Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf
- 35.Освітні кампанії. Центр фінансових знань НБУ «Талан». URL : <https://talan.bank.gov.ua/zahody#useful-resources>.
- 36.Освітньо-професійна програма «Фінансова грамотність». URL : https://www.wunu.edu.ua/opp/2024_OPP/magister/ffo/015.39_%20Fin_hramotnis_t_mah_2024.pdf.
- 37.Офіс, де створюють проекти, що випереджають час! West Ukraine Digital. URL : <https://westdigital.org.ua>.
- 38.Оцінка рівня фінансової грамотності українців (10-20 червня 2025 року). URL: https://womenua.today/wp-content/uploads/Report_2.07_fin.pdf
- 39.Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий-березень 2025р.). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka>
- 40.Повод Т. М., Адвокатова Н. О. Поведінкова економіка: сутність та концептуалізація поняття. *Таврійський науковий вісник*. Серія: «Економіка». 2020. Випуск 2. С. 213-222.
- 41.Приказюк Н., Ходаківська Ю. Цифрова фінансова грамотність: компоненти та методи підвищення. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2. С. 31–37. URL: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.31.37>.

- 42.Розвивай та практикуй свої підприємницькі навички. Junior Achievement Україна. URL : <https://ja-ukraine.org/>.
- 43.Роль фінансової грамотності у забезпеченні добробуту населення. Центр фінансових знань «ТАЛАН». URL: <https://talan.bank.gov.ua/fingramotnist>
- 44.Семененко Ю., Сидорчук А. Цифрові фінансові інструменти в умовах цифрової трансформації суспільства: аспекти впливу на домогосподарства. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № 6 (57). С. 730-739.
45. Семенова І. В. Фінансова грамотність як одна з найважливіших компетенцій педагога. *Плекаємо особистість* : наук.-метод. альманах. Вип. 6. Полтава, Лубни: Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2024. 241 с.
- 46.Сидор І. П. Домінанти впливу макроекономічних показників на добробут нації. *Економіка та суспільство*. 2018. Випуск 16. Електронне наукове фахове видання. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-16>. С. 795-802.
- 47.Сидор І. П. Організація діяльності та фінансове забезпечення закладів професійно-технічної освіти в Україні. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2011. № 3. С. 156-168.
- 48.Сидор І. П. Організаційно-педагогічні умови дозвіллевої діяльності студентів у педагогічних коледжах Великої Британії: автореф. ...канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Тернопіль, 2010. 21 с.
- 49.Сидор І. П. Фінансова політика держави: теоретичні аспекти та практична реалізація в Україні. *Світ фінансів*. 2009. № 4. С. 44-53.
- 50.Сидор І. П., Бруссо П. П. Інтеграція фінансової грамотності в професійну та неперервну освіту: інноваційні підходи та інструменти. *Інноваційні процеси освітньої сфери України та країн Центральної Європи: стан, проблеми і перспективи*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 11-12 грудня 2025 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2025. 295 с. (С. 240-243).
- 51.Сидор І. П., Віятик І. В. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*. 2021. № 4. С. 88-103.
- 52.Сидор І. П., Коваль С. Л. Оцінка витрат домогосподарств на харчування: українські реалії та зарубіжний досвід. Матеріали III Всеукраїнської інтернет-

- конференції *Соціально-економічні проблеми сучасності* м. Маріуполь 31.05.2019 р. 180 с. (115-119).
- 53.Сидор І. П., Коваль С. Л. Потенційні можливості зростання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні та їх вплив на рівень життя населення. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 3 (25). С. 92-96.
- 54.Сидор І. П., Петрушка О. В. Заощадження в системі інвестиційних ресурсів домогосподарств України. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 35. С. 405-410. doi.org/10.32843/infrastructure35-64
- 55.Сидор І. П., Федак Ю. С. Фінансове забезпечення реалізації державної соціальної політики в контексті сучасних викликів у сфері публічних фінансів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 10. С. 122-129. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/54499>
- 56.Сидор І. П., Федак Ю. С., Білик В. Т. Державна фінансова політика як інструмент забезпечення соціального розвитку України: виклики, тенденції та пріоритети модернізації. *Економіка і суспільство*. 2025. № 80. С.
- 57.Сидор І., Сидор Т. Фінансова безпека країни через призму фінансової грамотності громадян. *Світ фінансів*. 2024. Випуск 4. С. 60-74.
- 58.Сидорчук А. Теоретичні засади оцінки фінансового стану домогосподарств. *Sworld Journal*, № 13 (2), 2022, С. 32–36.
- 59.Сидорчук А. А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти: моногр. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. – 474 с.
- 60.Сидорчук А. А., Кириленко О. П. Поняття та оцінка інвестиційного потенціалу домогосподарств. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. 2022. № 4. С. 5-11.
- 61.Сидорчук А. А., Семененко Ю. С. Концепція цифрового рішення управління фінансовою стійкістю домогосподарств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2026. № 2. С. 62-69.
- 62.Фестінгер Л. Теорія когнітивного дисонансу (A theory of cognitive dissonance) / [пер. з анг. А. Аністратенко, І. Знаєшева]. К.: Ювента, 1999.

63. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році. Звіт за результатами дослідження. Проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору економіки». Київ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf
64. Фінансово-економічна грамотність : підручник. У 2 ч. Ч.1. Основи національної економіки, економіка регіонів та фінансової системи України / за ред. : О. Б. Жихор, О. В. Димченко ; [авт. кол. : Жихор О. Б., Димченко О. В., Верхоглядова Н. І. та ін.] ; рец. : О. М. Підхомний, Л. П. Сідельникова, Л. В. Шірінян. Київ : Кондор, 2017. 1024 с.
65. Фрідман М. Теорія функції споживання. Принстон: Princeton University Press, 1957. 243 с.